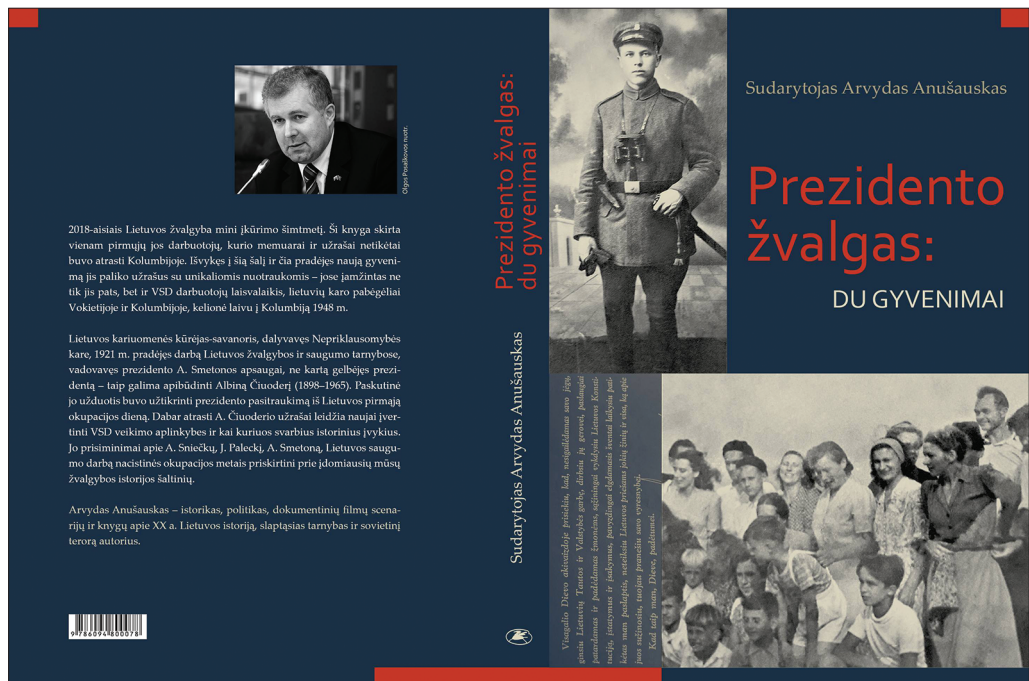

Tarpukario Lietuvos įvykiai ir žmonės žvalgo atsiminimuose

Ingrida Jakubavičienė

ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018. 320 p.

Albinas Čiuoderis – iki šiol mažai žinomas valstybės saugumo tarnautojas, tačiau knygos pavadinimas gali sudominti kiekvieną, besidominčią Lietuvos slaptųjų tarnybų istorija ir Prezidento apsauga. Kadangi 2017 m. publikavau Prezidento Antano Smetonos apsaugos karininko leitenanto Povilo Skardžiaus atsiminimus¹, su nekantrumu sekiau autoriaus žinutes, kada galėsiu atversti šią knygą. Buvo įdomu sužinoti, kokį santykį su Prezidentu

¹ *Prezidento sargyboje. Leitenanto Povilo Skardžiaus istorija*. Sud. Ingrida Jakubavičienė. Vilnius: Versus aureus, 2017.

Antanu Smetona pavyko užmegzti A. Čiuoderiui, ėjusiam Valstybės saugumo departamento Ypatingojo skyriaus, atsakingo už Prezidento apsaugą, pareigas, bei kaip saugumo tarnybų pareigūnas iš laiko perspektyvos aprašo ir įvertina tarpukario Lietuvos įvykius bei atskirus politinius veikėjus. Galima sakyti, kad šie publikuoti prisiminimai papildo jau skelbtus Pirmosios Lietuvos Respublikos karininkų ir saugumo pareigūnų – Jono Žilinsko, Jono Polovinsko-Budrio, Broniaus Aušroto, Prezidento adjutanto Vaclovo Šliogerio, Prezidento apsaugos karininko P. Skardžiaus ir kitų – atsiminimus. A. Čiuoderis ir jo darbinė veikla yra pristatyta naujoje Severino Vaitiekiaus knygoje „Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antrojoje pusėje“².

Norisi pasidžiaugti, kad A. Čiuoderio anūkės Gailė Karanauskas Čiuoderis de Lozano, Ramunė Karanauskas Čiuoderis, Rita Karanauskas Čiuoderis ir Saulė Karanauskas Čiuoderis, jausdamos atsakomybę istorijai, ne tik išsaugojo senelio rašytus atsiminimus, bet ir suteikė teisę tai publikuoti Lietuvoje. Visas rankraštis – 360 puslapių su daugybe to laikotarpio laikraščių iškarpų ir asmeninių nuotraukų – atsidūrė istoriko dr. Arvydo Anušausko rankose. Tad knygoje sugulė įdomūs A. Čiuoderio atsiminimai, kuriuos papildo archyvinės nuotraukos. Knygos pabaigoje pateikta asmenvardžių rodyklė ne tik įrodo, su kokiais svarbiais politiniais veikėjais teko susidurti A. Čiuoderiui, bet ir padeda greičiau orientuotis, kur yra minimi aprašomi asmenys. Knygos sudarytojas istorikas dr. A. Anušauskas parašė savo komentarus, kurie menkai su žvalgybininko darbo specifika susipažinusiam skaitytojui padeda įsigilinti į šios tarnybos ypatumus, o A. Čiuoderio gyvenimo istoriją pateikia papildydamas įvairia biografijos ypatumus atskleidžiančia medžiaga. Atsiminimai publikuojami tik labai nedaug pataisius kalbą, išlaikant autoriaus kalbos savitumą, tad tai yra gana reta proga susipažinti su tarpukario leksika. Ši knyga, tikimės, paskatins ir kitus asmenis, tebesaugančius įdomius artimųjų atsiminimus, pasidalinti jais su istorikais bei plačiąja visuomene.

Reikia pasveikinti knygos redaktorę su atliktu sunkiu darbu iššifruojant nelabai aiškia rašysena parašytus A. Čiuoderio atsiminimus. Vis dėlto kai kurių klaidų tekstuose nepavyko išvengti. Pirmiausia pastebėtini netikslumai įvardijant asmenis. Pavyzdžiui, daug painiaivos yra su karininkais Musteikiais. Asmenvardžių rodyklėje randame tik du iš jų – Kazį Musteikį ir Igną Musteikį, nors tekstuose A. Čiuoderis mini tris: krašto apsaugos ministrą gen. Kazį Musteikį, plk. Juozą Musteikį, kuris iš Lietuvos pasitraukė 1940 m. birželio 15 d ir todėl yra minimas pasakojimuose apie Prezidento A. Smetonos pasitraukimą į Vokietiją, ir vidaus reikalų ministrą plk. Igną Musteikį, kuris yra minimas A. Čiuoderio tekstuose apie tarnybą VRM Kriminalinės policijos punkte. Todėl p. 236 ir p. 237 plk. Juozas Musteikis yra painiojamas su plk. Ignu Musteikiu, o p. 238 plk. Pranas Saladžius yra virtęs Salandžiumi.

Derėtų pasakyti, kad A. Čiuoderio atsiminimų publikavimas tokia pačia seka, kaip jie buvo užrašyti jo sąsiuvinyje, nėra pats geriausias sprendimas. Atsiminimai rašyti gana padrikai, atskirais pasakojimais, kurių chronologinės ribos apima nuo 1919 iki 1962 m., tad pasigendama tam tikro chronologinio eiliškumo. Galbūt eiliniam skaitytojui toks mėtymasis nuo

² VAITIEKUS, Severinas. *Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antrojoje pusėje*. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2018.

vienas su kitu nesusijusių įvykių neatrodo labai varginantis, tačiau istorikui specialistui labai trūksta tam tikro pasakojimo eiliškumo. Rengiant knygos recenziją tokia tekstų chronologinė betvarkė labai trikdė, kadangi, prireikus pasitiksinti A. Čiuoderio tekstus apie konkretų laikotarpį, pavyzdžiui, tarnybos pradžią ar dalyvavimą Nepriklausomybės kovose, teko vėl ir vėl sklaidyti knygą. Turinys taip pat sudėliotas pagal A. Čiuoderio sugalvotus gana lakius pavadinimus „Priešas Nr. 1“, „Gelbėtojas“, „Artistas“ ir panašiai, tad ir jis mažai tepadeda orientuotis. Kadangi čia publikuojami valstybės pareigūno, dalyvavusio valstybinės reikšmės įvykiuose, tekstai, gal tuomet vertėjo turinyje greta pavadinimų, skliausteliuose, žymėti čia aprašomą laikotarpį?

Pastebėtina, jog redaktorė ne visur teisingai interpretavo A. Čiuoderio minimus faktus ar datas. Pavyzdžiui, pasakojime „Širdies ašaros“ (p. 156) A. Čiuoderis aprašo, kaip 1941 m. rugsėjo 8 d. jis buvo maloniai nustebintas Kaune matydamas iškeltas trispalves. Jis rašo, kad tai buvo Tautos šventės diena – rugsėjo 8-oji. Redaktorė išnašoje klaidingai paaiškino nurodydama, kad rugsėjo 8-ąją Lietuvoje švenčiama religinė šventė Šilinės (Švč. Mergelės Marijos gimimo diena). Iš tiesų, ši šventė buvo švenčiama Lietuvos bažnyčiose, bet A. Čiuoderio minima Tautos šventė yra susijusi su tautininkų vyriausybės nuo 1930 m. įvestu neįvykusio Vytauto Didžiojo karūnavimo minėjimu. 1930 m. Lietuvoje buvo ypač plačiai minima Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių sukaktis, tad nuo to laiko nuspręsta į valstybinių švenčių kalendorių įtraukti dar vieną Tautos šventę ir ją švęsti rugsėjo 8-ąją dieną. Esmė buvo ta, kad tautininkai, stiprindami Prezidento autoritarizmą, stengėsi tam išnaudoti įvairias tautinės propagandos priemones. Kadangi 1927 m. paleidus Seimą neliko prasmės minėti Tautos šventės gegužės 15 d., kuri buvo susieta su išrinktu Steigiamuoju Seimu, tautininkai nusprendė surasti kitą datą, tačiau šiltuoju metų laiku, kad būtų patogiau daryti eisenas, puošti miestus žalumynais. Tad ne Šilinės, o būtent Tautos šventė, kurios metu per šalį nuvilnydavo patriotinės eisenos ir miestai pasipuošdavo trispalvėmis, sugraudino A. Čiuoderio aprašomą merginą.

Nepaisant išvardytų pastebėtų netikslumų, ši knyga tapo ne tik dar viena išplėtotą Lietuvos saugumo pareigūno biografija, bet ir atskira istorija, įrodančia, kaip svarbu neprarasti žmogiškumo, tikėjimo ir drąsos, pasielgti taip, kaip to reikalauja sąžinė ir duota priesaika. Knygoje pasakojama, jog žvalgybos darbą A. Čiuoderis pradėjo 1921 m. rugsėjo mėnesį, kada priėmė naujojo viršininko Jono Polovinsko-Budrio pasiūlymą įkurti Varėnos žvalgybos rajoną su buveine Dauguose. Tokiu būdu A. Čiuoderis sugrįžo į gimtąją Dzūkiją ir pradėjo vadovauti 4-ajam Alytaus žvalgų punktui Dauguose. Dzūkijos regione jis dirbo iki pat 1929 m. rudens. Pasak A. Anušausko, to meto „žvalgyba“ pirmiausia reiškė kontržvalgybą ir turėjo nemenką administracinį krūvį: reikėjo tvarkyti įvairią dokumentaciją, tikrinti dokumentus, filtruoti pabėgėlius. Žvalgai turėjo nuolat pildyti įvairius dokumentus, skaityti gaunamus slaptus raštus ir instrukcijas, rašyti ataskaitas bei pranešimus apie sekamus asmenis, stebimas politines organizacijas, įvairius vietinius įvykius. Tokioje tarnyboje ilgiau užsibūti galėjo tik kanceliarinės tvarkos ir raštininko darbo nesibijantis žmogus. A. Čiuoderio viršininkas Felicijonas Bortkevičius 1936 m. tarnybos atestacijoje rašė: „Drausmingas, jokių blogų polin-

kių nepastebėta, yra griežtas ir turi autoritetą savo pavaldiniams, aukštos moralės ir doros. Visai tinka užimamoms pareigoms, nors mažo mokslo cenzo. Savo pareigas vykdo stropiai, rūpestingai ir sąžiningai. Yra visai patikimas ir ištikimas tarnautojas.“³

Ne mažiau įdomu skaityti, kaip A. Čiuoderį apibūdino kolegos ir artimieji. Jie prisiminė jį buvus labai malonų, šiltą žmogų, visada geros nuotaikos, mėgusį kompaniją ir išgerti „čierką“. Bet jis nebūdavo kompanijos siela, daug nekalbėdavo, tik ramiai šypsodavosi. Labai mylėjo gamtą ir mėgo joje pabūti vienas, pasvajoti, susivokti, be to, turėjo literatūrinių gabumų⁴. Iš knygoje publikuotų nuotraukų matyti, kad A. Čiuoderio vadovaujamo Ypatingojo skyriaus darbuotojai drauge šventė Kalėdas, poilsiaavo gamtoje, rengė ekskursijas. Pats A. Čiuoderis savo darbuotojams organizavo išvykas į Pažaislį, Birštoną ir kitur. Kadangi puikiai pažinojo savo darbuotojus, dažną iš jų prisiminė ir praėjus keletui dešimtmečių, atsiminimuose pateikė įdomių jų charakteristikų.

1934 m. birželio mėnesį tapęs VSD Ypatingojo skyriaus viršininku A. Čiuoderis savo žinioje turėjo Prezidento apsaugą ir seklius. Dėl Ypatingojo skyriaus veiklos sudėtingumo viršininkui buvo leista savo nuožiūra rinktis tarnautojus. Skyriuje dirbo 29 darbuotojai. Darbuotojus pasirinkti reikėjo labai atsargiai, atmetant visas rekomendacijas ir protekcijas. Neleista priimti tokių, kurie „ieško geresnės duonos“ (bedarbių), netarnavusių Lietuvos kariuomenėje. Kiekvienas kandidatas į skyriaus darbuotojus turėjo būti kruopščiai ištirtas psichologo ir, „jei randama neigiamų palinkimų“, kandidatūra būdavo atmetama. Darbas buvo rizikingas ir pavojingas, nes kiekvienais metais buvo demaskuojama viena kita grupė, planavusi pasikėsinimus į politikus ar valdininkus⁵. Dėl savo tarnybos A. Čiuoderiui teko bendrauti su vidaus reikalų ministrais, kriminalinės policijos, o vėliau valstybės saugumo vadovais, tad jo atsiminimuose randame Jono Statkaus, Stepo Rusteikos, Igno Musteikio, Jono Polovinsko-Budrio, Augustino Povilaičio ir kitų charakteristikų, epizodų, kada jam asmeniškai teko su jais susidurti. Jis apibūdino ir Prezidentą A. Smetoną: „Smetona, kaip lietuvis veteranas lietuviškoj kovoj prieš okupantus, lietuvių spaudos dirigentas, visiems žinomas visuomenės veikėjas, mąstytojas, ramus ir užsispyręs darbuotojas lietuvių ir Lietuvos labui, tolerantas, apgalvojantis savo veiksmus, ir jų vykdytojas, lėtas ir šaltas. Dvasinis, inspiruotas tautinėje veikloje, laikės krikščioniškos demokratinės linijos.“⁶ O apie prof. Augustiną Voldemarą rašė daug kritiškiau: „<...> gudrus, ekscentrikas, sprendžias greitai ir įžūliai vykdamas, turįs įtikinančių sugestijų, veikiantis žodžiais ir geras kalbėtojas. <...> Savo darbo kelyje jis išganyką matė savo krašto žmonių vienybėje ir disciplinoje, o kad juos sujungti, krašte ir užsieny visuomet matyti daug priešų, juos reklamuoti prieš tautą, į patriotų

³ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje.* Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 58.

⁴ Ten pat, p. 62.

⁵ Ten pat, p. 66.

⁶ Ten pat, p. 266–267.

galvas kalti krašto pavojų ir pagauti širdis, ypač jaunimo, kuris pasigalandęs peilį žiūrėtų, ką vadas įsakys pjauti pirmąjį.⁷

Knyga padeda geriau suprasti, kodėl menkai pasižymėjęs saugumo pareigūnas A. Čiuoderis buvo perkeltas į Kauną. Atsiminimuose jis rašo, kad tai buvo nulemta politinių permainų, nes 1929 m. rugsėjo mėnesį atleidus ministrą pirmininką A. Voldemarą teko pakeisti Prezidento ir naujojo ministro pirmininko apsaugą. A. Čiuoderis gana netikėtai 1929 m. buvo paskirtas Kauno saugumo policijos apygardos viršininku. Pasak A. Čiuoderio, „tai buvo itin neramus laikotarpis. Kaune aktyviai veikė „Geležinio vilko“ organizacija, kuri palaikė A. Voldemaro pretenzijas į valdžią. Visi saugumo policijos valdininkai, bent kiek susiję su šia organizacija, buvo šalinami ir keičiami naujais, neutraliesniais. Krašte buvo politinis įsisiūbavimas. „Vilkai“ („Geležinio vilko“ nariai – *I. J. past.*) su Voldemaru priešaky pradėjo drumsti krašto ramybę. Atseit Voldemarą atleidus iš ministro pirmininko pareigų ir pakeitus Tūbeliu, šis su visa stipria ir gerai ginkluota „Geležinio vilko“ organizacija išėjo griežton opozicijon Prezidentui Smetonai. Gavos sąmyšis. Slaptoji policija turėjo galias šaknis administracijoje, visuomenėje ir karininkijoje. Smetonos sostas susvyravo. Gavos problema: Smetona turi kapituluoti arba paleisti G. V. (Geležinį vilką – *I. J. past.*), ką padaryti nebuvo lengva.⁸ A. Čiuoderis suprato, jog į šį postą buvo nusižiūrėtas tik todėl, kad nebuvo įsimaišęs į „Vilkiją“, kadangi jo išsilavinimas ir turimos kvalifikacijos toli gražu nebuvo pakankamos. Jis rašė: „Neatitikau šiai vietai, nes buvau per toli nuo centrinės politikos, taigi nebuvo ir orientuotas momentui gyvenamam. Įstaigą perėmiau ant greitųjų, nes visi centro viršininkai buvo suspenduoti kaip įtariami esą Vilkai.“⁹

Vis dėlto, nepaisant visų pastangų neutralizuoti buvusių „Geležinio vilko“ narių planus susigrąžinti į valdžią A. Voldemarą, jų organizuotas pučas įvyko, ir čia A. Čiuoderis dar kartą pasirodė esąs drąsus pareigūnas. Jis, gavęs iš savo seklių pranešimų, jog 1934 m. birželio 7 d. yra rengiama priešvalstybinė karininkų akcija, nutarė pats savo akimis įsitikinti, ar Šančiuose esančiose kareivinėse ramu ir pavojus negresia. Būtent ši pareigūno nuovoka padėjo užbėgti kariniam perversmui už akių. A. Čiuoderis kartu su vairuotoju Vidmantu apvažiavęs ratą apie kareivines pastebėjo, jog kareiviai nemiega, bet balnoja žirgus. Tuoj pat apie galimą pavojų buvo informuota prezidentūra, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, saugumo direktorius J. Statkus ir kiti. Vėliau Laisvės alėja ėjęs A. Čiuoderis stengėsi pats savo akimis fiksuoti įvykius ir laukti, kada jį perversmininkai pagaliau suims. Už parodytą drąsą ir užkardytą perversmą A. Čiuoderis buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo 4-ojo laipsnio ordinu.

Buvusiam Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoriui A. Čiuoderiui sunkiausia buvo matyti laidojamą Lietuvos Nepriklausomybę, išvysti į Kauną įžygiuojančius sovietų okupantus. Apie matytus vaizdus jis rašė: „Rusų kariuomenė įžygiuoja į Kauną. Gatvių kampuose prisisegę raudonus skudurus sveikina sovietinę kariuomenę. Rėkia URRA. Meta gėles ant

⁷ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje.* Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 267.

⁸ Ten pat, p. 53.

⁹ Ten pat, p. 54.

sovietinių tankų. <...> Nepriklausomybė prarasta. Rusiškas tankas paėmė valdžią Lietuvoje. Mūsų kariuomenė nerado tikslo priešintis. Esą nepasiruošusi kariauti!!!¹⁰ Prasidėjusi okupacija vertė A. Čiuoderį ir kitus jo bendradarbius kuo greičiau sunaikinti veiklos dokumentus bei apmąstyti, kur trauktis iš šalies. A. Čiuoderiui pagal pareigas priklausė pasirūpinti Prezidento A. Smetonos saugumu, tad jis nedvejodamas stengėsi organizuoti Prezidento apsaugą, kai pastarasis nutarė pasitraukti į Vokietiją. Jis, aprašydamas Prezidento A. Smetonos pasitraukimą į Vokietiją, pateikia labai įdomių detalių. 1940 m. birželio 15 d. A. Čiuoderis aprašo taip: „Ryte Vilniaus apygardos saugumo policijos viršininkas Stasys Čenkus man į įstaigą pranešė telefonu iš Vilniaus, kad rusai po išžudymo mūsų pasienio sargybinių perėjo sieną. Viskas buvo aišku. Viskas baigta. Aš 10 val. ryto parvykau į namus ir sėdžiu namuose. Neinu į įstaigą (Valstybės saugumo departamentą – *I. J. past.*). Nemiela girdėti nerviškus sutinkamų žmonių pasikalbėjimus. Namuose duodu nekuriuos nurodymus žmonai, nes ji griežtai apsisprendė likti. 2 val. po pietų paskambino iš Prezidento sargybos būsto valdininkas Jucius ir sako: „Pone viršininke, verkt reikia, Prezidentas bėga. Važiuoja į Palangą (taip buvo nuspręsta), o iš ten į Vokietiją.“ Liečiau stipriai paruošti būrį žmonių ginklais ir dvi mašinas. Pribuvau už keleto minučių. Prezidento jau nebuvo. Vieną [mašiną] radau paruoštą su 4 sargais. Antrą jau ruošė. Aš sėdau į pirmąją. Joje buvo ir mano padėjėjas valdininkas Mykolas Adomavičius. Iš jų sužinojau, kad Prezidento mašina išvyko į Marijampolę, bet per Geležinį tiltą, kad vytiš nėra prasmės, o važiuoti per Aleksoto tiltą ir prie Garliavos susitikti. Taip ir buvo. Prezidento mašinoje dar sėdėjo ligotas jo žentas pulk. Valušis, gen. Kazys Musteikis ir Prezidento adjutantas kap. N. (iš tiesų paskutiniu Prezidento adjutantu buvo plk. ltn. Stepas Žukaitis – *I. J. past.*). Iš mašinos buvo išlipę ir tarėsi. Nutarta važiuoti Marijampolės pulkan, kaip buvo susitarta su pulko vadu, ir pulkui lydinti važiuoti per Vilkaviškį link Naumiesčio. Pakeleje planai paio. Į Marijampolę neužsuko ir tik iš Vilkaviškio paskambino gen K. Musteikis, kad pulkas žygiuotų iš paskos. Pulkas išžygiavo. Mūsų vilkstinė apsistojo Kybartuose. Buvo pakviesti į vietos gimnaziją ir ten ponitės pradėjo ruošti pietus ir vaišinti šnapsiukais. Padariau progą susirišti su vietos šaulių būrio vadu, su pasienio policijos viršininku ir su nuovados viršininku ir paprašiau dalinius paruošti p. Prezidentui sieną pereinant. Tuojau buvo išstatyta sargybos ir stebėjimas įtartinų asmenų. Tos vaišės užtruko. Nuolat tai vienas, tai kitas skambinos į Kauną. Laiką delse. Pradėjo temti. Vienas iš policijos tarnautojų pranešė, kad gautas iš Kauno įsakymas sulaikyti, nežiūrint, kas mėgintų pereiti sieną. Iš šalies žinojau, kad vietos komunistuojantieji ruošias pastoti kelią. Nieko nelaukiant adjutantą (plk. ltn. S. Žukaitį – *I. J. past.*) išpėjau, kad jei dar laikas bus uždelsiamas, apsauga neliks atsakomyga už galimus įvykius. Sujudo visi, bet jau buvo vėlu. Jau siena buvo uždaryta ir pasienio policija, priešaky su rajono viršininku, išpėjo, kad nesiartinti, ir paruošė ginklus. Liko dvi išeitys: nuginkluoti pasienio sargybą arba eiti slaptai. Gen. Kazys Musteikis jau buvo kitoj pusėj. Jis, pajutęs pavojų, priėjo neva kalbėtis su rajono viršininku ir peršoko barjerą į kitą pusę. Užbėgau į nuovadą. Prisistatė policininkas ir savanoriškai pasisiūlė pervesti slaptai.

¹⁰ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje.* Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 75.

Keletą desėtkų metrų paėjus sutikome advokatą Pijų Misiurevičių, grįžtantį pervedus pulk. Juozą Musteikį, ir jis paėmė mūsų grupės vadovavimą. Gi policininkas grįžo. Gerokai tamsu. Išeidami iš miesto į vieną Širvintos pievutę, pastebėjome žibantį vandenį to siauro upeliūkščio, kurį reikės perbristi. Brasta negili, bet batus nuimti reikia. Prezidentas susijaudinęs. Vis dairosi, ar kas neseka. Palydovai, saugumo valdininkai, išskyrus Adomavičių, apsisprendė grįžti į Kauną. Palinkėjau geros kelionės ir įdaviau nedegamos spintos raktus. Truputį buvo keista, kad jie grįžta, bet tokiu atveju turėjau susilaikyti nuo patarimų. Čia lieka žmogus, pats savo likimo kalvis. Kitoj pusėj susėdome mautis batus. Smetona, pasijutęs saugus, atsipeikėjo: „Tegul jie dabar į subinę buč...“ Einame toliau. Einam link Eitkūnų stoties. Žiburiai stotį apšvietę, bet žmonių nesimato. Už baro stovi gerai išskustu veidu vokiečiai. Prie vieno paties galinio staliuko sėdi gen. Ignas Musteikis (turi būti Juozas Musteikis – *I. J. past.*) su žmona ir, berods, dviem vaikais. Sėdamės ir mes. Mes bene pirmieji emigrantai iš Lietuvos. Vokiečiai žiūri ir šnairuoja. Atrodo, kad jis nepatenkintas svečiais.⁴¹

Saugumo pareigūnų atsiminimai žavi profesionalumu – pastabumu aplinkai, nuosekliu įvykių atkūrimu, psichologinės atmosferos pajutimu, todėl tekstuose pateikiami nepaprastai detalūs aprašymai. Štai, pavyzdžiui, aprašydamas dr. Grefės pasirodymą Eitkūnuose, A. Čiuoderis net ir po dvidešimties metų sugeba atkurti detales: „Neužilgo prisistatė sargyba iš dviejų S. S. vietos rajono (Eitkūnų) gestapo. Valdininkas Šutas patyliai Prezidentui pranešė, kad sargyba jam duota tik kaip apsauga nuo netikėtumų. Sargyba laikėsi visai nuošaliai, taip kad ir įtarimo nebuvo. Už minučių keleto tas pats Šutas (kalbėjo lietuviškai) vėl pranešė, kad grezkomisaras (pasienio tarnybos komisaras – *I. J. past.*) dr. Grefė žino ir neužilgo bus čionai. Jis atvyksta iš Tilžės. Už pusvalandžio prisistatė dr. Grefė. SS uniformoje, jaunas, kieta ir randuoto veido. Tikras vokiečių tipas. Įžengęs per slenkstį išsitempė lyg styga ir, ranką nenuleisdamas nuo kepurės, atraportavo: kas jis yra, jo pareigos ir kad jis tuojaus susiriš su Ribentropu (Vokietijos užsienio reikalų ministrų Joachimū fon Ribentropu – *I. J. past.*), atsiklausdamas dėl tolimesnių žygių, kas liečia Prezidentą. Kad jis nežino ir negali žinoti Ribentropo parėdymų, ar leis važiuoti toliau, ar bus grąžinti Lietuvon. O kol kas kviečia į viešbutį pavalgyti vakarienę ir išsimiegoti.“⁴²

Prezidentas A. Smetona savo *pro memoria*⁴³ nutylėjo kai kuriuos nemalonus incidentus, kuriuos prisimena ir paliudija A. Čiuoderis. Pastarasis prisimena, kad pusryčių metu įvyko incidentas: „Eitkūnų viešbučio savininkas, pilvotas ir riebus vokiečiai, pradėjo rėkti grasinamai į mus, ypač į Prezidentą, su priekaištais už Klaipėdą, kodėl nepasilikome Lietuvoje, o čia atvykdami atnešime nelaimę ir pačiai Vokietijai. Jo kalbą greitai nutraukė vienas iš S. S. sargybinių, paliepęs nutilti, nes atsiradęs ne savo vietoj.“⁴⁴ A. Čiuoderis savo pasakojime

⁴¹ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje*. Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 236–237.

⁴² Ten pat, p. 237.

⁴³ SMETONA, Antanas. *Pro Memoria. Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 15–25.

⁴⁴ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje*. Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 238.

„Smetona bėga“ gana detaliai aprašo Prezidento pasitraukimo į Vokietiją aplinkybes, kurios papildo jau publikuotus šaltinius, pavyzdžiui, Prezidento A. Smetonos, jo dukters Marijos Valušienės, žento plk. Aloyzo Valušio parašytas *pro memoria*¹⁵.

Ne mažiau intriguojantiai A. Čiuoderis aprašo jo paties ir kartu su juo išvykusio M. Adomavičiaus pasilikimo Vokietijoje aplinkybes. Po Vokietijos pareigūnų atliktos apklausos buvo nutarta juos, kaip Lietuvos saugumo pareigūnus, pasilikti Vokietijoje gestapo reikmėms. A. Čiuoderis rašė: „Nors asmeniškai pareigūnų nebuvome traktuojami simpatiskai, bet bendros taisyklės neleido pareigūnams per daug skriausti ir niekinti. Pareigūnai ir pats dr. Grefė, kurio žinioje buvome, nerodė simpatijų ir buvo labai oficialus su pabėgėliais. Nors nevaržė mums iš lagerių išėiti į artimiausias apylinkes ir net kaimus. Apart duodamo maisto, turėjome teisę ir dasipirkti iš krautuvės <...>“¹⁶. Dar įdomiau skaityti, kaip A. Čiuoderis su M. Adomavičiumi, pasitelkdami pažįstamus vokiečių agentus, sugalvojo planą, kaip į Vokietiją iš Lietuvos per sieną atsigabenti savo šeimas. A. Čiuoderio pasakojimai tik įrodo, kad vokiečiai gana humaniškai žiūrėjo į nuo sovietų bėgančius lietuvius ir didesnių kliūčių jiems nedarė. Atsiminimai atskleidžia A. Čiuoderio šeimos pasitraukimo į Vakarų detales, jų įsikūrimą ir gyvenimą Kolumbijoje. Vis dėlto tarpukarių tyrinėjančiam istorikui aktualiausi yra jo pasakojimai apie Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpį.

Čia knygos recenziją galėčiau ir pabaigti, linkėdama skaitytojams įdomios pažinties su Albinu Čiuoderiu ir jo gyvenimo istorija, tačiau norisi pasidalinti netikėtu atradimu. Savo atsiminimų pradžioje (p. 137) A. Čiuoderis rašė: „Savo gyvenime esu vedęs dienynus bent du kartu. Pirmąjį rašiau tarnaudamas kariuomenėje 1919 ir 1920 metais. Jis žuvo fronte kovojant su kolčakininkais-bermontininkais ties Radviliškiu. Antrą rašiau nuo 1922 m. iki 1929 m. Vėliau jį tęsiau 1937–1940 metais. Juo pasinaudojo bolševikai Lietuvą okupavę.“ Iš tiesų A. Čiuoderis mėgo kruopščiai fiksuoti dienos įvykius, aprašinėti savo nuotaikas, sutiktus žmones. Jo dienoraščiai, kuriuose jis galėjo smulkiai pasakoti apie Prezidento A. Smetonos apsaugos ypatumus, prezidentūros ir kariuomenės bei saugumo vadų santykius bei politinio gyvenimo įvykius, neabejotinai labai domino sovietų saugumo tarnybas, kurios nuo 1944 m. stengėsi medžioti buvusius Lietuvos saugumo pareigūnus.

Recenzijos autorei Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje beiėskant medžiagos knygai apie Prezidento rūmų istoriją, pavyko atrasti visiškai netyrinėtus A. Čiuoderio rankraščius: 1924–1926 m. rašytą asmeninį dienyną, literatūrinius tekstus, eilėraščius ir kitus užrašus. Kol kas neaišku, koku keliu ši medžiaga pasiekė muziejų, tačiau į muziejaus foto dokumentų skyrių jie pateko dar 1986 m. iš Taikomosios dailės skyriaus. Kol kas nepavyko nustatyti, kas ir kokiomis aplinkybėmis šią A. Čiuoderio medžiagą perdavė muziejui.

¹⁵ SMETONA, Antanas. *Pro Memoria. Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 15–25; VALUŠIENĖ, Marija. *Pro Memoria. Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 46–50; VALUŠIS, Aloyzas. *Pro Memoria. Lietuvos aneksija. 1940 m. dokumentai*. Vilnius: Periodika, 1990, p. 30–44.

¹⁶ *Prezidento žvalgas: du gyvenimai. Albinas Čiuoderis Lietuvoje ir Kolumbijoje*. Sud. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 82.

Muziejuje saugomas A. Čiuoderio dienynas, rašytas 1923–1926 m., poezijai skirtas sąsiuvinis, pilnas jo rašytų eilėraščių, 1 veiksmo vaidinimas „Šimukas“ apie nedėkingą ūkininkų šeimos augintinį ir rankraštis, kuriame pasakojama apie dalyvavimą kovose su Bermonto gaujomis. A. Čiuoderis domėjosi istorija ir literatūra, tad galima suprasti, kodėl tarp jo rankraščių atsirado G. A. Kruščiovo-Sokolnykovo istorinio romano „Žalgirio mūšis arba slavai ir prūsai“ vertimas į lietuvių kalbą. Peržiūrėta muziejuje saugoma medžiaga padeda pajusti jauno kriminalinės policijos pareigūno A. Čiuoderio charakterį, jo menišką sielą, pomėgius, gyvenimo kasdienybę, požiūrį į politinius ir visuomeninius įvykius. Visi šie naujieji autorės atradimai, iš dalies papildantys recenzuojamą knygą, bus išanalizuoti atskirame moksliniame straipsnyje. Norėtusi tikėti, kad likusi A. Čiuoderio Lietuvoje paliktų rankraščių dalis taip pat nebuvo ir bus atrasta archyvuose ar muziejų fonduose, o gal atsilieps juos saugantys privatūs asmenys.